

Sofienberg jødiske gravlund

Dokumentasjon til frednings sak

Bakgrunn

Bakgrunn for fredningen

I forbindelse med Riksantikvarens satsing på nasjonale minoriteters kulturminner, er et utvalg av jødiske kulturmiljøer i Norge valgt ut for fredning. Bakgrunnen for denne nasjonale satsingen er en kartlegging av fredete kulturminner i Norge fra 2011, der det ble avdekket at svært få kulturminner knyttet til nasjonale minoriteter var representert på fredningslisten. Som et ledd i fredningsstrategien skal Riksantikvaren løfte frem og få økt kunnskap om våre nasjonale minoriteters kulturminner og frede et utvalg av disse. Kulturminnene som velges ut til fredning skal være representative for jødisk liv og historie i Norge og bidra til å ivareta jødisk historie i en europeisk sammenheng.

Sofienberg jødiske gravlund har stor kulturhistorisk verdi som den første gravlund anlagt av og for den jødiske befolkningen i Norge. Den er en representant for den tidlige jødiske innvandringen til landet. Gravlundene er det eldste kjente kulturminnet som kan knyttes til den jødiske befolkningsgruppen i Norge, og er i tillegg det første ikke-kristne gravstedet i moderne tid.

Om fredningsobjektet

Eier: Det Mosaiske Trossamfunn

Adresse: Rathkes gate 20

Gnr./bnr. 227/323

Kommune: Oslo

Askeladden ID: 166680

Anlagt år: 1885

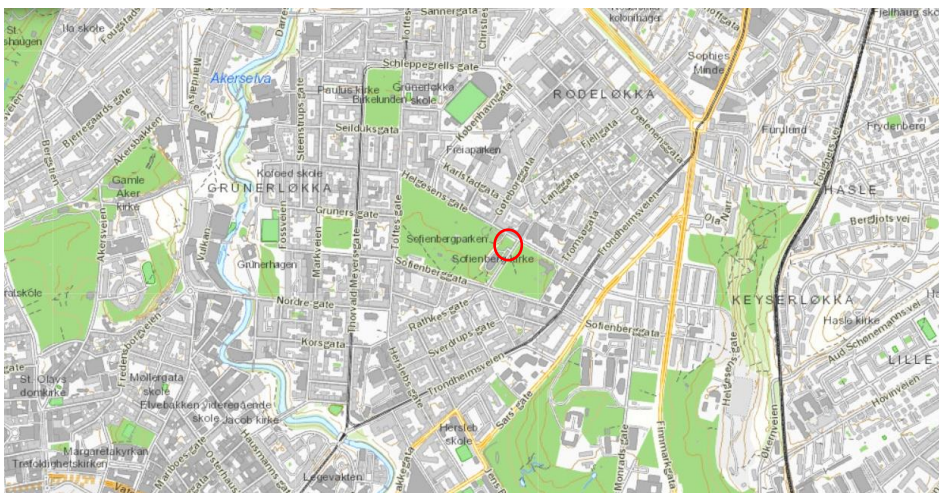
Fredningsdokumentasjon Sofienberg jødiske gravlund - høringsforslag

Lokalisering

Sofienberg jødiske gravlund ligger på Grunerløkka, ved krysset Rathkes gate og Helgesens gate. Gravlund ligger vis-à-vis Sofienberg kirke og i tilknytning til Sofienbergparken.

Kartet viser den fredete gravlund og områdefredningen rundt. Kart utarbeidet av Riksantikvaren.

Oversiktskart. Sofienberg jødiske gravlund er markert med rød sirkel.

Beskrivelse av det fredete kulturmiljøet

Gravlunden

Gravlunden er gjerdet inn med et smijernsgjerde som følger eiendomsgrensen i all hovedsak, med unntak av hjørnet ved Rathkes gate/Helgesens gate, der gjerdet er trukket noe inn og gjør en knekk. Inngangen er via en todelt port i øst, mot Ratkes gate.

Tidligere skal det ha stått et kapell her, men det er ingen synlige spor etter dette. Det er ingen bygninger på gravlunden i dag.

Gravlunden ble tatt i bruk i 1885 og gikk ut av ordinær bruk i 1917. Etter 1917 ble det foretatt enkelte ektefellebegravelser her. Den siste begravelsen fant sted i 1941.

Den opprinnelige strukturen er godt bevart, og det har ikke skjedd større endringer med kulturminnet siden gravlunden opphørte som aktiv gravplass.

Gravlunden utgjør et areal på ca. 645m². Den ligger i et terreng som heller merkbart fra øst mot vest – høyest ved porten. Men også nord-sør er det også høydeforskjeller.

Inne på gravlunden står det fire store, eldre trær: tre almetrær og en hestekastanje. Alder er ukjent, men de ble trolig plantet til kirkegården, da disse artene også er plantet flere steder i dagens Sofienbergpark.

Adkomstområdet til gravlunden. Inngangen ligger ut mot Rathkes gate.

Fredningsdokumentasjon Sofienberg jødiske gravlund - høringsforslag

Gravlunden sett fra sør-øst, fra Rathkes gate.

Gravlunden sett fra sør-vest.

Gravlunden sett fra krysset Rathkes gate / Helgesens gate.

Gravlunden sett fra Helgesens gate.

Hestekastanjen ved Helgesens gate.

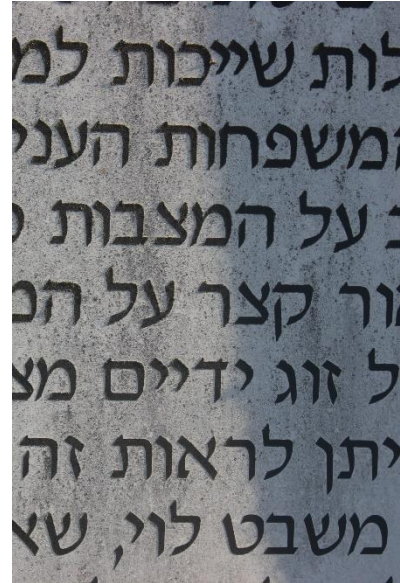
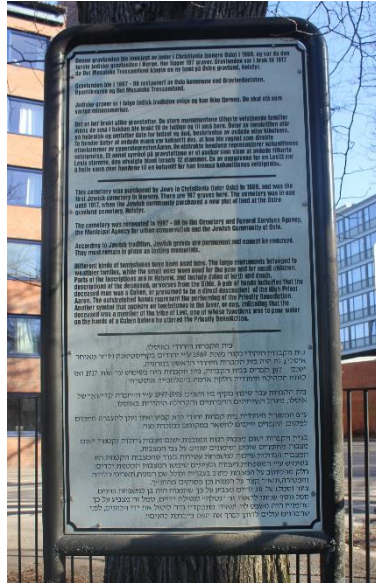

Almen ved Helgesens gate.

Almen ved Helgesens/Rathkes gate.

Fredningsdokumentasjon Sofienberg jødiske gravlund - høringsforslag

I gravlundens står et informasjonsskilt om gravlundens, satt opp i 1998 eller senere. Teksten er gjengitt på tre språk, norsk, engelsk og hebraisk. Skiltet er ikke fredet. Utsnitt av informasjon på hebraisk.

Gravminnene

Det ligger 197 graver her. Gravminnenes utforming er variert, og det tyder på en tilpasning til lokale forhold, da jødiske gravminner gjerne er relativt ensartet, uavhengig av den gravlagtes status og velstand. På Sofienberg jødiske gravlund er det brukt ulike gravstøtter. De har ulike former, fra monumentale obelisker, til det helt enkle. De store monumentene tilhørte velstående familier mens en rekke mindre liggende stein - uten navn, angir barnegraver for barn som er døde i morsliv eller innen 40 dager, eller gaver for de fattige.

På gravplassen finnes det mange rammegraver, med innramming av stein eller lave metallgjerder. Det er også en rekke gravplater, det vil si flatliggende gravminner, i ulike størrelser. Alle gravminnene er utført i stein.

De tidligste familiene skiller seg fra den jødiske befolkningen som kom etter 1880 blant annet knyttet til opphav for innvandringen og ressursene de hadde. Det gjenspeiles i gravene som er i tråd med Nord-europeisk gravskikk med gravmonumenter og samling av familiegraver.

De fleste gravene er navngitte, men det finnes også mange anonyme graver. Deler av innskriften står på hebraisk og omfatter dato for fødsel og død, beskrivelse av avdøde eller bibelvers. Det finnes også innskrifter på tysk, som vitner om migrasjon. Flere av innskriftnene er ikke lenger lesbare.

Noen av gravene har lave metallgjerder.

Familiegravsted.

Fredningsdokumentasjon Sofienberg jødiske gravlund - høringsforslag

Steintavleformen kan minne om de ti bud Moses brakte til det jødiske folk i Sinai.

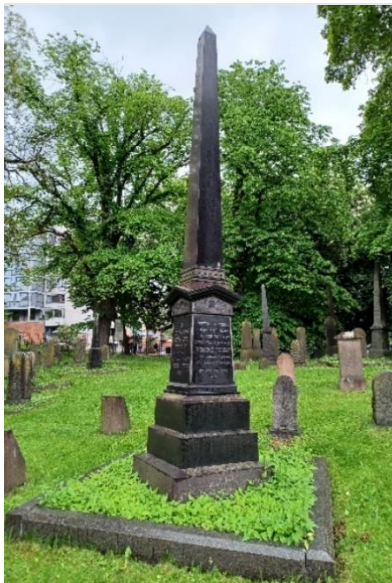
En navnet gravhelle.

Det finnes en rekke rammegraver i gravlunden.

Fredningsdokumentasjon Sofienberg jødiske gravlund - høringsforslag

Obelisker ble funnet ved store utgravninger i Egypt, Moses' hjemland, og ble en populær gravsteinsform for en periode. I gravlundens står det flere obelisker.

Obelisk reist av DMT til minne om dets medstifter og første forstander, Nathan Nachmann (1830-1897).

Fredningsdokumentasjon Sofienberg jødiske gravlund - høringsforslag

I de mange mindre gravstedene uten navn ble ofte små barn eller fattige begravd.

Flere av hellene er i ferd med å bli gjengrodd.

De kvadratiske hellene måler 35x35 cm.

Detalj av et gravminne.

Gravminnet er har plantedekor. Denne monolitten har ellers inskripsjon på tysk og hebraisk.

Det er vanlig at gravminnene er teksten både på hebraisk og på norsk.

Flere gravminner er formet som stablete steiner, som spiller på jødisk tradisjon med å legge steiner på gravene ved besøk.

Flere av inskripsjonene holder på å bli borte.

Smijernsgjerdet og porten

Gravplassen er i dag rammet inn med et smijernsgjerde. Det har historisk vært gjerde her fra starten av, men opprinnelig var det et plankegjerde, i tråd med inngjerdingen til Sofienberg kirkegård. Nåværende gjerde er fra etter 1945.

Gjerdet er ca. 150 cm høyt og har tynne, kvadratiske, stående spiler, som står mellom slanke stolper. Toppen av stolpene er utsmykket med davidstjerner i samme materiale.

Det finnes bare en inngang til gravlundens – fra Rathkes gate. Grinden er i smijern. Den er todelt, til sammen 290 cm bred.

Gjerdets form er illustrert på kartet

Todelt port i smijern. Både portstolpene og grinda er dekorert med davidstjernen.

Gjerdet har en relativt enkel utforming, med stående spiler mellom slanke stolper.

Detalj av stolpenes topputforming.

Det er trolig gjenbrukt en granittstolpe fra et tidligere gjerde rundt kirken.

Det er brukt slanke stolper. Gjerdet har sveisete sammenføyninger.

Beskrivelse av områdefredningen

Områdene rundt gravlunden er med på å sikre omgivelsene til gravlunden. Områdefredningen ligger i det som tidligere var kirkegården til Sofienberg kirke – i dag Sofienbergparken. Områdefredningen består av to delområder, skilt av Rathkes gate.

Området sør og vest for gravlunden

Mellom gravlunden og Sofienberg kirke er det en gangvei, med steinmurer og steinsatte kanter. Det står også flere trær i dette området. Området mellom Helgesens gate/gravlunden og gjenbruksstasjonen er i hovedsak gruslagt. Gjenbruksstasjonen er i bruk og har en rekke mindre byggverk og containere innenfor et gjerde.

Området mellom kirken og gravlunden, sett fra øst.

Området mellom kirken og gravlunden, sett fra vest.

Sofienbergparken minigjenbruksstasjon sett fra gravlunden.

Området mellom gjenbruksstasjonen, gravlunden og Sofienberg kyrkje.

Minigjenbruksstasjonen.

Området sett fra Helgesens gate.

Området øst for Rathkes gate

I den østre delen er det i dag parkområde. Det finnes flere gamle trær og strukturer etter den tidligere kirkegården i området. Det er bevart deler av alleer, både mot veien og fra den tidligere strukturen til kirkegården.

Bilde tatt fra østre del av områdefredningen mot gravlunden og kirken.

I trekken langs Rathkes gate er det plantet hestekastanje, en tresort som ble mye brukt i den tidligere kirkegården.

Rathkes gate ligger mellom gravlunden (til venstre) og områdefredningen i østre del (til høyre i bildet)

Mot Rathkes gate ligger det rester etter gammel steinmur. Det står også igjen to portstolper.

Sofienberg kirke og kirkegård

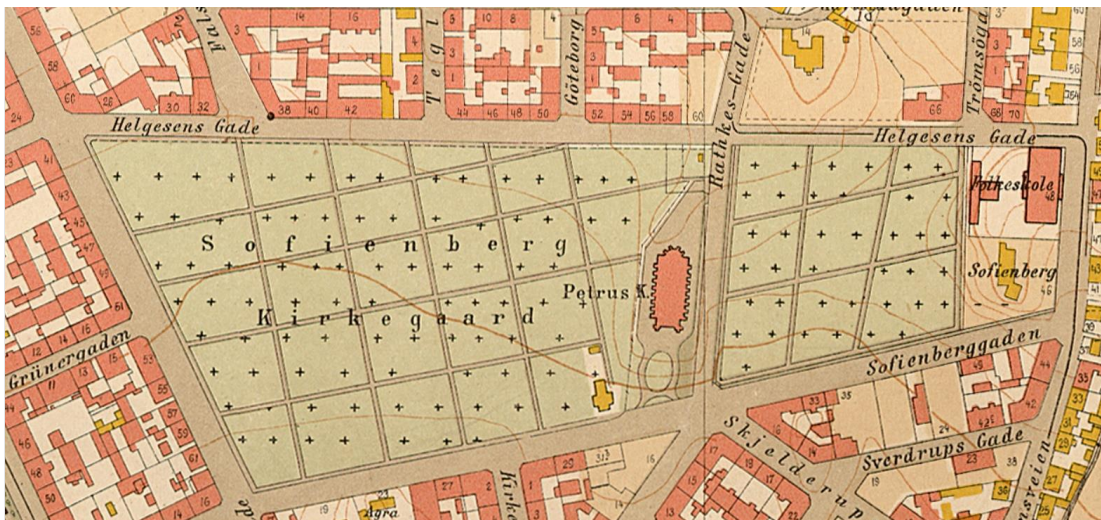
Sofienberg kirke ble innviet i 1877. Kirken har langplan og er oppført i tegl. Arkitekt er Jacob Wilhelm Nordan. Den ble oppført som Paulus kirke, endret navn til Petrus kirke i 1892, før den fikk navnet Sofienberg kirke i 1962.

Allerede i 1858 ble kirkegården, som var plassert utenfor datidens bykjerne, innviet. Den ble etter hvert byens alminnelige gravplass. Mot slutten av 1800-tallet ble det reist kritikk mot å bruke det store arealet i området som da hadde blitt et folkerikt byområde, til kirkegård. Bystyret besluttet i 1918 at kirkegården vest for Rathkes gate skulle legges ned, mens resten av kirkegården ble vedtatt nedlagt 13 år senere, i 1931. Gravferdsloven verner kirkegårder i 40 år etter at disse er gått av bruk. Kirkegården ble derfor ikke fysisk fjernet før denne verneperioden var utløpt. Den vestre delen av Sofienbergparken ble anlagt i 1961, mens den østre delen ble omgjort til park i 1972. Mye av beplantningen er forøvrig overtatt fra gravlunden. Løvtrærne ble plantet da kirkegården var ny, og ble beholdt.

Navnet Sofienberg kommer fra løkkeeiendommen Sofienberg, oppkalt etter kona til løkkeeieren. Sofienberg var en løkke fra 1790-tallet.

Sofienberg kirke og kirkegård, antatt fra 1929. Foto: Munch, Inger Marie, Oslo Museum

Utsnitt av kart over Kristiania 1900. Oslo kommune.

Flyfoto fra 1937. Finn.no

Sofienberg jødiske gravlund

Forbudet om jøders adgang til Norge ble opphevet i 1851. Ved folketellingen i 1865 var det 25 jøder som hadde bosatt seg i Norge, enten ved fast eller midlertidig opphold. De fleste av de fra Danmark

eller Tyskland. I løpet av 1880-årene ble det økt jødisk innvandring til Norge som følge av de økte jødeforfølgelsene i Øst-Europa og Russland. I 1890 var antallet boende jøder i Norge økt til 214.

Det første felles behovet som oppstod for jødene som hadde bosatt seg i Norge var et eget gravsted. Noen av de første innflyttede privatpersonene sendte derfor i 1869 en forespørsel til Kristiania magistrat og formannskap om en gravplass for de jødiske familiene. De viste til at jøder som frem til da hadde dødd i Norge ble fraktet til Gøteborg for å bli gravlagt der. På det tidspunktet fantes det ingen jødiske foreninger i Norge.

Bankdirektør Isak Gluckstadt og A. Vollomann undertegnet søknaden som ble sendt til kommunen i juli 1869. I september samme år ble den imøtekommet under forutsetning av at det ble satt opp et gjerde rundt jordstykket og at det ble sørget for vedlikehold. Kjøpssummen var kr. 600.

Gravlunden ble kjøpt for private midler av noen av de første jødiske familiene som etablerte seg i Norge. Den ble senere overdratt Det Mosaiske Trossamfund i forbindelse med opprettelsen i 1892. Gravlunden er således menighetens første eiendom.

Først i 1885 blir gravlunden tatt i bruk. De første begravelser som skal ha funnet sted her er to barn, Elsa Sarah Prager og David de Lemos, som begge skal ha dødd 13. januar 1885.

Fram til 1902 var dette også gravplassen for jøder fra Trondheimsområdet. Etter at Helsefyrtårnet ble tatt i bruk i 1917, ble Sofienberg kun benyttet sporadisk til ektefellegraver til 1941.

Kapellet i gravlunden

Det har tidligere stått et kapell på gravlunden. Det er ikke tegnet inn på kartet over Kristiania i 1887, men vises på kartet fra 1896. Det stemmer godt med opplysninger om at det jødiske samfunn i Kristiania i 1892 søkte om dispensasjon fra bygningsloven for å bygge et likkapell. Kapellet er derfor sannsynlig blitt oppført en gang mellom 1892 og 1896. På kartet i 1900 er det gitt informasjon om hvilken brannklasse de enkelte bygningene tilhørte (mur, tre, bindingsverk). Ut fra denne informasjonen vet vi at kapellet er oppført i tre, men vi kjenner ikke til dets utforming utover at det er vist med en rektangulær plan og at det hadde en relativt beskjeden størrelse. Det var plassert nordvest på tomten. Ut fra kartene over Oslo kan vi anta at kapellet er blitt fjernet en gang mellom 1921 og 1936, sannsynligvis i 1930-årene.

Utsnitt av kart over Kristiania 1921. Kapellet er vist med gul markering. Gul fargekode betyr at det er bygd i tre. Kilde: Kristiania oppmålingsvesen/Byarkivet Oslo kommune.

Jødisk begravelsestradisjon

Jødene tror på sjelens evige liv. De minnes derfor de døde i all evighet. I jødisk tradisjon skal de døde i prinsippet behandles så likt som mulig. Troende står likt framfor Gud etter at døden har inntruffet. Begravelsen skjer normalt innen 2-3 dager og det gjennomføres en enkel og verdig seremoni. Likene blir vaktet over fram til begravelsen. Det bes for den avdøde, som stelles ved en rituell vask (*tahara*) før avdøde kles i nye, hvite klær og legges i en ubehandlet trekiste uten metall eller kunstlærmaterialer. I jødisk begravelsestradisjon er det kistebegravelse der hodet blir vendt mot Jerusalem.

Gravsteinen blir normalt satt opp etter et jødisk år, det vil si ca. elleve måneder etter begravelsen. Inskripsjonen på gravsteinen består av navn, fødsels- og dødsdato samt en kort tekst, oftest på norsk og hebraisk. Nederst står det ofte fem hebraiske bokstaver som er en forkortelse av setningen om at sjelen må forbli levende.

I jødisk tradisjon pyntes ikke gravstedene med blomster. Ved besøk på graven legger man i stedet på steiner på gravstedet. Denne skikken går langt tilbake i tid, da dette var en måte å dekke til graven på, men skikken symboliserer er også fortellingen om Abraham, som ble gravlagt med den steinen han brukte som hodepute.

I 1914 ble det stiftet et eget jødisk begravelsesselskap, *Chevra Kadisha* – «det hellige selskapet», som sørger for at begravelsene følger ortodoks tradisjon.

I Norge er det i dag to jødiske gravlunder som er i bruk. Helsefyr gravlund i Oslo (fra 1917) og Den jødiske gravlunden på Lademoen i Trondheim (fra 1903).

Kilder

Trykte kilder

Harry M. Koritzinsky, Byens første jødiske kirkegård. I Byminner 4/1986, Oslo Bymuseum [Byminner: tidsskrift for Oslo museum. 1986 Nr. 4 \(nb.no\)](#)

Harry Rødner, Død og sorg. Jødiske kulturminner i Norge. I Fortidsminneforeningens årbok 2014.

Nettsider

Det Mosaiske Trossamfund <https://www.dmt.oslo.no/begravelse/#>

Jødedommen https://www.xn--jdedommen-l8a.no/begraves-joder-annerledes-enn-andre/#_ftn1

Oslo byleksikon <https://oslobyleksikon.no/>

Store Norske Leksikon https://snl.no/J%C3%B8denes_historie_i_Norge

Kart

Kart over Kristiania 1900. Kartet er utarbeidet ved Oppmålingsvesenet.

https://www.oslo.kommune.no/OBA/kart/1900/images/ko_1900_2.jpg

Kart over Kristiania 1921. Målestokk: 1:4000 Utgitt som såkalt "veggkart" av Kristiania oppmålingsvesen. Arkivreferanse: [Oppmålingsvesenet OBA/A-20135/Tb/0001/0004](#)

<https://kart.gulesider.no/>

Foto

Alle foto er tatt av Ingrid Melgård i mars 2022 og i mai 2022, dersom ikke annet er nevnt.

